КӘНД ТӘСӘРРҮФАТЫ ӘДӘБИЈЈАТЫНЫН ТИПЛӘРИ

Меһманәли МӘММӘДОВ

баш мүәллим

Азәрбајҹанда кәнд тәсәррүфаты китабы үмуми чап мәһсулу ичәрисиндә әһәмијјәтли јерләрдән бирини тутур. XX әсрин 60-чы илләриндә кәнд тәсәррүфатынын инкишафы бу саһә үзрә китаб нәшринин кенишләнмәсинә вә артмасына да өз мүсбәт тә'сирини көстәрмишдир. Мүасир шәраитдә мејдана кәлән кәнд тәсәррүфаты әдәбијјаты арасында елми нәшрләрә, дәрсликләрә, мә'лумат нәшрләринә, елми күтләви характерли материаллара тез-тез раст кәлмәк олар. Кәнд тәсәррүфаты үзрә сәнәд күтләси вә ахынынын сүр'әтли артымы шәраитиндә китабын јајылмасы саһәсиндә дә мүәјјән чәтинликләр мејдана чыхыр. Буна көрә дә кәнд тәсәррүфатына даир әдәбијјатын тәснифләшдирилмәси лазым кәлир вә бу мәгсәдлә мүхтәлиф әламәтләр - мәзмун, нәшр формасы, мүәллиф, дил, жанр, охучу истигамәти вә с. нәзәрә алыныр. Бунлар исә өз нөвбәсиндә китаб тичарәти ишчисинә ишин бүтүн мәрһәләләриндә - чешидин тәшкилиндә, хидмәтдә, библиографик васитәләрин тәртибиндә вә мә'лумат ишиндә бөјүк көмәклик көстәрир. Әдәбијјатын бу әламәтләрлә тәснифләшдирилмәси нәшрләрин нөвләрә, типләрә ајрылмасында бөјүк рол ојнајыр.

Әдәбијјатын типи дедикдә нәшрин комплекс хүсусијјәтләри - мәгсәд вә охучу тә'јинаты, мәзмунунун ачылмасы үсулу, үслуб хүсусијјәтләри, характеристикасы нәзәрдә тутулур. Кәнд тәсәррүфатына даир нәшрләрин ашағыдакы типләри вардыр:

1. Елми әдәбијјат;
2. Истеһсалат әдәбијјаты;
3. Дәрсликләр;
4. Мә'лумат әдәбијјаты;

5. Елми-күтләви әдәбијјат.[1]

Бу типләрдән һәр бири ваһид мәзмуна вә формаја маликдир.

Бунунла јанашы, һәмин әсәрләрин форма хүсусијјәтләри мәзмунун характери илә мүәјјәнләшир, һәтта мүхтәлиф типли әдәбијјатын бә'зи хүсусијјәтләри бир-биринә охшар олур. Белә ки, ајры-ајры елми ишләри дәрслик вә ја мә'лумат нәшри кими истифадә етмәк олар. Бир чох истеһсалат характерли нәшрләрдә мүһүм елми мә'луматлар верилир, дәрсликләр елми вә истеһсалат мә'луматлары илә зәнкинләшдирилир.

'Гејд етдијимиз кими, кәнд тәсәррүфатына даир әдәбијјатын әсас типләриндән бири елми нәшрләр һесаб олунур вә бу әдәбијјат мүасир шәраитдә бөјүк рол ојнајыр. Елми әдәбијјат, һәр шејдән әввәл, нәзәри вә експериментал тәдгигатларын нәтичәләрини, елми идејалары, фикирләри ишыгландырыр. Елми әдәбијјат јалныз зеһни әмәјин мәһсулу дејил, һәмчинин онун силаһыдыр. О, елмин билаваситә мәһсулдар гүввәләрә чеврилмәсинә көмәк едир вә буна көрә дә чәмијјәтин һәјатында мүһүм әһәмијјәтә маликдир.

Республикамызда кәнд тәсәррүфатына даир елми әдәбијјатын нәшри ашағыдакы жанрларда инкишаф едир: монографија, елми мәгалә, мә'рузә, ичмал, диссертасија вә һесабат.

Елми әдәбијјатын монографија жанры һәр һансы бир мөвзунун, ајры-ајры проблемин там вә һәртәрәфли ишыгландырылмасына хидмәт едир. Монографијада проблем һагтында јени сөз дејилир, фәрзијјәләр јохланылыр, һәр һансы бир тәклиф сәнәдләр әсасында тәсдиг едилир, јени елми мүлаһизәләр ирәли сүрүлүр. Елми мәгаләләр чох да бөјүк һәчмдә олмајыб, серијалы нәшрләрдә вә ја мәчмуәләрдә дәрч едилир, јахуд сәрбәст шәкилдә бурахылыр. Мүасир шәраитдә елми мәгаләләрин нәшри хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Чүнки чох һалларда јени елми ихтиралар, елми проблемләр илк дәфә елми мәгаләләрдә өз әксини тапыр. Монографијалардан фәргли олараг елми мәгаләләрдә нәзәрдән кечирилән проблем бүтүнлүкдә дејил, јалныз мүәјјән бир чәһәтдән ишыгландырылыр. Бурахылыш характериндән асылы олараг гејри-дөври вә арды давам едән мәчмуәләр фәргләндирилир.

Гејри-дөври мәчмуәләр бирдәфәлик нәшрдир вә дәгиг охучу үнванына маликдир. Белә мәчмуәләрин мәзмуну елми тәдгигатларын әсас истигамәтини әкс етдирир. Бу гәбилдән олан мәчмуәләр әсасән тәдрис мүәссисәләри тәрәфиндән нәшр олунур.[3]

Бунларла јанашы арды давам едән мәчмуәләр дә дәрч олунур. Бу мәчмуәләрин нәшри материалларын јазылмасындан асылы олараг һәјата кечирилир. Арды давам едән нәшрләр чох дүзкүн

олараг ардычыл нөмрә алыр. Белә нәшрләрин әсас һиссәси елми мүәссисәләр тәрәфиндән бурахылыр.

Елми нәшрләрин әсас жанрларындан бири елми мә'рузәләрдир. Елми мә'рузә мүвафиг аудиторија гаршысында күтләви шәкилдә охунмуш вә дәрч олунмуш елми әсәрдир. О, елми-тәдгигат вә ја али тәдрис институтлары елми шурасынын ичласында вә елми конфрансларында динләнилир вә мә'рузәләр мәчмуәсиндә дәрч олунур.

Елми ичмал да кәнд тәсәррүфатына даир елми нәшрләрин жанрларындан бирилир. Елми ичмал елм үчүн хүсуси мараг доғуран бир сыра фактлар, тәдгигатлар, һадисәләр, предметләр, сәрки експонатлары, ихтира вә кәшфләр һаггында јығчам вә үмумиләшдирилмиш мә'луматдыр.

Диссертасија елми дәрәчә алмаг мәгсәдилә јазылмыш вә мүәллиф тәрәфиндән ачыг шәкилдә мүдафиә олунмуш елми әсәрдир. Диссертасија конкрет тәдгигатын мүфәссәл тәсвири вә фәрди јарадычылығын нәтичәсидир. Диссертасија материалларындан мүтәхәссисләрин истифадәсини јүнкүлләшдирмәк үчүн онлар микрофилмләшдирилир вә мүһафизә едилир. Бундан әлавә диссертасијалар мүхтәлиф каталогларда вә библиографик көстәричиләрдә өз әксини тапыр. Ону да көстәрмәк лазымдыр ки, диссертасијаларын өзләри дејил, онларына авторефераты чап олунур. Автореферат диссертасијанын гыса мәзмунуну әкс етдирир вә 150-200 нүсхәдән ибарәт олур.

Авторефератлар һаггында мәтбуат салнамәләриндә вә дикәр тәкрар мә'лумат нәшрләриндә мә'лумат верилир.

Саһә елми чәмијјәтинин фәалијјәти, елми аваданлығын сәркиси, конфранслар, е'замијјәтләр, елми тәдгигат ишләри һаггында тәртиб едилән елми һесабатлар да кәнд тәсәррүфатына даир елми нәшрләр арасында хүсуси јер тутур. Бә'зи һалларда елми һесабатлар дәрч олунур.

Елми-тәдгигат ишләри һаггында һесабат елми тәдгигат институтларында вә али мәктәбләрдә апарылан елми тәдгигатларын кедишини вә ја нәтичәләрини әкс етдирир. Бу материаллар чап олунмаса да ән јени елми тәдгигатлар һаггында оператив мә'лумат вермәк бахымындан мараг доғурур.

Дөври нәшрләр елми мә'луматларын мүтәхәссисләрә чатдырылмасында даһа мәгсәдәујғун мәнбә һесаб олунур. Белә ки, дөври нәшрләр һәр шејдән әввәл тәдгигатчыларын тәчрүбә мүбадиләси үчүн чох вачибдир. Онларын сәһифәләриндә елми мүзакирәләр ачылыр, нәзәри проблемләр һәлл олунур.

Республикамызда кәнд тәсәррүфатына даир елми әдәбијјатын сајы илдән-илә артыр. Сон илләрдә мејдана кәлән елми әдәбијјата мисал олараг ашағыдакылары көстәрмәк олар: Һәсәнов Х. Тәбиәт һаггында дүшүнчәләр; Јузбашов И.Р. Кәнд тәсәррүфаты техникасындан истифадәнин сәмәрәлилији; Азәрбајчанда тәрәвәзчилијин инкишафынын елми әсаслары. (Азәрбајчан Елми-Тәдгигат Тәрәвәзчилик Институту әсәрләринин мөвзу мәчмуәси); Мустафајев Х. Торпаг ерозијасы; Искәндәров И. Торпаг минераллары вә мүнбитлик; Рзајев Р. Азәрбајчанда үзүмчүлүјүн вә шәрабчылығын инкишаф перспективләри; Аллаһвердијев Һ. Азәрбајчан Республикасынын игтисади вә сосиал чоғрафијасы вә с.

Истеһсалат әдәбијјаты кәнд тәсәррүфатына даир үмуми чап мәһсулу ичәрисиндә хүсуси чәкисинә, ад вә тиражына көрә әсас јерләрдән бирини тутур. О, дүнјанын елми шәкилдә дәрк едилмәсинә көмәклик ишиндә истеһсалат фәалијјәтинин һәјата кечирилмәсинә хидмәт едир.[4]

Истеһсалат әдәбијјаты мүәјјән бир пешәјә јијәләнмәјә, кадрларын ихтисасынын ј үксәлдилмәсинә тә'сир көстәрир, истеһсалын мүасир вәзијјәтини әкс етдирир, һәр шејдән әввәл, истеһсал просесиндә јаранмыш олан конкрет суала дәрһал чаваб алмаг бахымындан мүһүм рол ојнајыр.

Мәгсәд вә охучу тә'јинатына көрә истеһсалат әдәбијјатыны үч група ајырмаг олар:

1. Кәнд тәсәррүфаты мүтәхәссисләри үчүн рәһбәрликләр вә вәсаитләр;
2. Колхозчулар, фермер, совхоз фәһләләри, фәрди тәсәррүфат, кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләри, су тәсәррүфаты тәшкилатларынын ишчиләри үчүн күтләви истеһсалат әдәбијјаты;
3. Мә'лумат әдәбијјаты.[5]

Кәнд тәсәррүфаты үзрә истеһсалат әдәбијјатындан сөһбәт кедәркән сораг мә'лумат характерли әдәбијјатын кениш шәкилдә нәшрини вә истифадәсини дә гејд етмәк лазымдыр.

Сораг-мә'лумат нәшрләринин хејли һиссәсини енсиклопедик нәшрләр, изаһлы лүғәтләр, мөвзу, сораг-мә'лумат китаблары вә с. тәшкил едир. Белә әдәбијјат кениш охучу күтләси үчүн нәзәрдә тутулур, елм вә техниканын, игтисадијјатын, кәнд тәсәррүфатынын әлагәдар саһәләринин өјрәнилмәсиндә мүһүм рол ојнајыр. Бүтөвлүкдә чап олунан сораг-мә'лумат китабларыны 2 група бөлмәк олар:

1. Мүтәхәссисләр үчүн чап олунан китаблар. Мәсәлән, Зоотехникин сораг-мә'лумат китабы. 2 чилддә.

2. Күтләви пешә фәһләләрини нәзәрдә тутан сораг-мә'лумат китаблары. Мәсәлән: Тәрәвәзчи-механизаторун сораг-мә'лумат китабы.

Сон илләр нәшр олунан бу әдәбијјаты гејд етмәк мүмкүндүр: Алипијева М. Һәвәскар тәрәвәзчијә мәсләһәт; Агропромун мә'лумат китабы; Бајрамов М. Үзүмчүлүкдә еһтијат мәнбәләри; Әлијев И.Ч., Маһмудов Ф.Ш., Һүсејнзадә А.А. Бә'зи бәрк буғда һибридләринин мәһсулдарлығы вә кејфијјәти; Абдуллајев М.В. Әтлик, јунлуг гојунларын јени типинин хәзлик дәри мәһсулу. Кәнд тәсәррүфаты елми хәбәрләри; Гарајев Б.К. Фермаларда гәнаәт режими вә с.

Тәдрис әдәбијјаты педагожи истигамәтли чап нәшрләри системидир. Бу гәбилдән олан нәшрләрин әсас мәгсәди али, орта ихтисас, техники-пешә тәһсили вә истеһсалат тә'лими шәраитиндә биликләрин мәнимсәнилмәсинә тә'сир көстәрмәкдән ибарәтдир. Онлар мүәјјән бир тәдрис предмети вә тәдрис програмы даирәсиндә хүсуси вә методики чәһәтдән ишләнмиш мә'луматлары әкс етдирир. Бу нәшрләрдә фактларын вә мә'луматларын мәнтиги ардычыллығына чидди фикир верилир. Дәрслик вә дәрс вәсаитләриндә анлајышларын конкретләшдирилмәси вә деталлашдырылмасы хүсусидән үмумијә, сонра исә үмумидән хүсусијә принсипи әсасында һәјата кечирилир. Тәдрис әдәбијјаты әсас е'тибарилә ашағыдакылардан ибарәтдир:

1. Дәрсликләр;
2. Дәрс вәсаитләри;
3. Тәдрис методики материаллар.[6]

Дәрсликләр тәдрис фәнниниң тәсдиг олунмуш програмына там ујғун кәлмәлидир. Дәрсликлә дәрс вәсаити арасында мүәјјән фәрг вардыр. Бу фәрг илк нөвбәдә дәрс вәсаитләринин курсун програмынын мүәјјән бир һиссәсинә ујғун кәлмәси, тәдрис курсунун мүәјјән һиссәсинин ачылмасындан ибарәтдир. Бунунла јанашы, дәрс вәсаитләри дәрсликләри билаваситә тамамлајыр, онун ајрыајры мәсәләләрини, бөлмәләрини инкишаф етдирир.

Республикамызда сон илләр нәшр олунан дәрслик вә дәрс вәсаитләринә мисал олараг ашағыдакылары көстәрмәк олар: Ахундов Г. Фајдалы јабаны биткиләр; Тағызадә Т. Мелорасија тәсәррүфатында әмәк мүһафизәси (Али мәктәбләр үчүн дәрслик); Гасымов Н.А. Битки физиолокијасы (Али мәктәбләр үчүн дәрслик); Һәсәнов Б.А. Әмәк мүһафиһәси (Кәнд тәсәррүфаты институтлары үчүн дәрс вәсаити); Һәсәнов Т.Һ. Битки һүчејрәсинин физиолокијасы (Али мәктәбләр үчүн дәрслик); Әзимов А.М. Гулијев М.Б. Сүд вә сүд мәһсулларынын технолокијасы (Орта ихтисас мәктәбләри үчүн дәрс вәсаити) вә с.

Кәнд тәсәррүфаты әдәбијјатынын типләри арасында мә'лумат нәшрләри дә хүсуси јер тутур. Бураја лүғәтләр, енсиклопедијалар, мә'лумат китаблары, јаддашлар вә с. дахилдир. Бу типә дахил олан бүтүн нәшрләр лазыми мә'луматларын ахтарылмасыны асанлашдырыр, һәр һансы бир мәгсәд һаггында гыса вә конкрет мә'лумат вермәк мәгсәдинә хидмәт едир.

Сәрбәст нәшр олан мә'лумат әдәбијјаты хүсуси нөв нәшр һесаб олунур вә бурада әкс етдирилән мә'луматлар елми шәкилдә үмумиләшдирилир. Нәшрләрә күлли мигдарда орижинал мә'луматлар дахил едилир вә бунлар илкин сәнәд мәнбәси кими даһа чох мараг доғурур.[7]

Мүасир шәраитдә ики вә чохдилли лүғәтләрин нәшринә хүсуси диггәт јетирилир. Республикамызда артыг белә лүғәтләрин нәшри саһәсиндә мүәјјән тәчрүбә топланмышдыр. Буна мисал олараг ашағыдакылары көстәрмәк олар: Тағызадә Т. Изаһлы терминләр лүғәти (1990); Үзүмчүлүк енсиклопедијасынын әлифба сөзлүјү; Гәнбәров Ә; Зејналов З. Зәһмәткешләрин әмәк һүгуглары: мә'лумат китабы (1988); Зоотехникин гыса мә'лумат китабы (1982); Һүсејнов И.М. Кәнд тәсәррүфаты техникасы терминләри лүғәти (1987); Тәрәвәзчинин мә'лумат китабы (1989).

Кәнд тәсәррүфаты әдәбијјатынын типләриндән бири дә елмикүтләви әдәбијјатдыр. Белә әдәбијјат мүвафиг саһәнин мүтәхәссиси олмајан охучулар үчүн дә анлашыглы формада елми мә'луматлары шәрһ едир. Онун әсас мәгсәди елми-техники наилијјәтләри күтләвиләшдирмәкдән ибарәтдир. Әкәр елми, истеһсалат, мә'лумат китаблары илә әсасән мүтәхәссисләр марагланырса, елми-күтләви әдәбијјатла кениш охучу күтләси марагланыр вә бу нәшрләри мүнтәзәм мүталиә едир. Елми-күтләви әдәбијјаты елми әдәбијјатдан фәргләндирән әсас чәһәт бу нәшрләрдә конкрет пешә истигамәтинин олмамасыдыр.

Һазырда кәнд тәсәррүфаты игтисадијјаты вә тәшкилинә, биткичилијә, һејвандарлығa даир елми-күтләви әдәбијјат нәшр едилир. Елми-күтләви әдәбијјат серијаларла чапдан бурахылыр, бу, әдәбијјатын тәртибат бахымындан јахшылашдырылмасына вә јајылмасына көмәк едир. Республикамызда сон илләр елми-күтләви нәшрләрә даир ашағыдакылар чап олунмушдур: Әјләнчәли агрономија (1982), Тарланын һәјаты (1984), Рзајев Ч.Ә. Сарымсаг (1983), Тағыјев Т. Ијдә (1990) вә с.

Һазырда республикамызда бүтүн чәтинликләрә бахмајараг кәнд тәсәррүфатына даир әдәбијјатын бүтүн типләринә аид китаблар аз мигдарда олса да нәшр едилир вә тәләбатчылара чатдырылыр.

МƏНБƏЛƏР

1. Бочевер А.М., Раскин Л.М. Литература по сельскому хозяйству. - М., Книга, 1975. - С. 16-27.
2. Нечкина М. Монография: ее места в науке и в издательских планах // Коммунист. - 1985. - №9. - С.77.
3. Атакишијев М. Кәнд тәсәррүфатынын әсаслары. - Б., 1985, - С.48.
4. Һәсәнова Т. Кәнд тәсәррүфатына даир јени китаблар. - Б., 1986, - С.9.
5. Кәнд әмәкчисинин тәгвими. - Б., Азәрнәшр, 1987. - С.73.
6. Тағызадә Т.Һ. Кәнд тәсәррүфатында әмәк мүһафизәси: Дәрслик. - Б.: Маариф, 1990. - С.211.
7. Агрономун мә'лумат китабы. - Б.: Азәрнәшр, 1989. - С.125.